

DOI: <https://doi.org/10.15388/MPIS.2024.8>

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės viešieji notarai XVI amžiaus kryžkelėse: nuo 1512 metų Europos notariato nuostatų iki Antrojo Lietuvos Statuto

INGA ILARIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

El. paštas inga.ilariene@istorija.lt

Raktiniai žodžiai: 1512 m. Notariato nuostatai, *Reichsnotariatsordnung*, LDK viešieji notarai, *Ars notariae*, Pirmasis Lietuvos Statutas, Antrasis Lietuvos Statutas, lotynų kalba, rusėnų kalba.

1512 m. Kelno reichstage imperatorius Maksimilijonas I paskelbė Šventosios vokiečių tautos Romos imperijos (toliau – Šventosios Romos imperijos) notariato veiklos nuostatus („Reichsnotariatsordnung“, „Constitutio de Notariis“)¹. XV–XVI a. sandūroje vykusiame Vormso reichstage priimti sprendimai vykdyti struktūrinės ir įstatymines valstybės sąrangos reformas tapo naujųjų laikų Šventosios Romos imperijos virsmo ženklais. Valdžios balanso, teismų, teritorijų administravimo reformų inicijavimo kelyje buvo svarbūs du įvykiai ir dvi aktyviai veikusios neeilinės asmenybės: Mainco arkivyskupu 1484 m. išrinktas Bertholdas fon Hennebergas ir Austrijos ir Burgundijos ercherco-

1 *Kaiserliche Notariatsordnung von 1512. Spiegel der Entwicklung des Europäischen Notariats*, H. Grziwotz, unter Verantwortung für den Inhalt herausgegeben von der Bundesnotarkammer, München, 1995, 253 p. Čia ir toliau naudotasi būtent šia 1512 m. Notariato nuostatų publikacija su nuostatų tekstais vokiečių ir lotynų kalbomis (p. 3–18), kurios tekstai paimti iš *Neue und vollständigere Sammlung der Reichs-Abschiede, In Vier Theilen*, Hrsg. H. Ch. v. Seckenberg, Franckfurt am Mayn bey E. A. Koch, 1747, Zweyter Theil, p. 151–166, o nuostatų tekstas dabartine vokiečių kalba (žr. p. 19–34) publikuotas iš A. Meyer, *Die Notariatsordnungen von 1512 und 1871 als Beiträge zur Rechtssicherheit*. Festschrift des Delegiertentages der österreichischen Notariatskammern anlässlich des hundertsten Jahrestages der Kundmachung der Notariatsordnung zu 1871, Salzburg, 1971, p. 16–40.

gas Maksimilijonas, 1486 m. pirmą kartą per rinkimus išrinktas ir popiežiaus nekarūnuotas vokiečių tautos Šventosios Romos karalius. Kaip imperatorius (1508–1519) Maksimilijonas I įkūnijo savarankiškėjančios ir pasaulietiškėjančios valstybės, teisinės visuomenės tapimo bei perėjimo nuo seno prie naujo simbolį². 1512 m. Notariato nuostatų preambulėje imperatoriaus vardu buvo skelbiamas siekis Imperijoje vykdytomis reformomis sugrąžinti visuomenėse taiką ir teisingumą, taikant naujuosius nuostatus užtikrinti pasitikėjimą notariais, kurie būtų tinkami šioms pareigoms, deramai tarnautų bendram gėriui, nenusižengtų ir atlygintų padarytą žalą. Imperijos reformų kontekste tai buvo bandymas įstatymais sureguliuoti notariato sistemą dinamiškai besikeičiančioje naujųjų laikų Europoje.

Straipsnio dėmesio centre yra 1512 m. Notariato nuostatų poveikio ir įtakos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) notariato raidai XVI a. pirmojoje pusėje galimybės. Čia keliami klausimai: ar nuostatai turėjo įtakos LDK viešiesiems notarams ir ar nuostatai galėjo pretenduoti į Lietuvos Statutų (1529 ir 1566 m.) vieno iš šaltinių poziciją. Atsakymų ieškota verifikuojant dvi darbinės hipotezes: apie ryškėjančią viešųjų notarų pasaulėjimo tendenciją XVI a. pirmojoje pusėje ir apie Antrojo Lietuvos Statuto (toliau – ALS) rengimo komisijos narių, turėjusių viešųjų notarų kompetenciją, notaro patirties ir teisinės, pirmiausia romėnų teisės, minties indėlį į šio Statuto tekstą.

Pirmoji kryžkelė: būti popiežiaus ar imperatoriaus? 1512 m. Notariato nuostatai buvo pirmieji adresuoti visai plačiajai Šventosios Romos imperijai, nors ne pirmieji nuostatai Europos notariato istorijoje. Iki tol atskirose valstybėse veikė partikuliariniai nuostatai ir teisės praktikos. Jau XIII a. viešieji notariai Sicilijos karalystėje naudojami imperatoriaus Frydricho II (1220–1250) 1231 m. paskelbta ir 1246 m. papildyta tvarka *Apie teisėjų ir viešųjų notarų skyrimą bei jų skaičių*³, kuri reguliavo, bet iš esmės ribojo, teisėjų bei viešųjų notarų

2 H. Grziwotz, Die kaiserliche Notariatsordnung von 1512 als Spiegel der Entwicklung des Europäischen Notariats. Ein Struktur-Beispiel für das UINL-Notariat, *Kaiserliche Notariatsordnung von 1512*, München, 1995, p. 38–39.

3 *Monumenta Germaniae historica. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, Tomus II: Supplementum „Die Konstitutionen Friedrichs II. für das Königreich Sizilien“, hersg. v. Wolfgang Stürner, Hannover, 1996, Nr. I-79, „De ordinatione iudicium et notariorum publicorum et numero eorum“, p. 252–253. Pagal šiuos nuostatus, turėjo

skyrimą ir skaičių imperatoriaus valdose Sicilijos karalystėje ir jos miestuose, kėlė reikalavimus, kuriuos turėjo atitikti teisėjais ir notariais skiriami asmenys. Pažymėsime, kad XIII šimtmetis laikytas Italijos notariato klestėjimo amžiumi: dokumentų parengimo notarinio instrumento forma čia buvo dominuojanti jau nuo XII a., viešiesiems notarams priklausė didžioji dauguma visos Viduramžiais Italijoje sukurtos dokumentacijos⁴, notariato dalykinės brandos aukštumas demonstravo Bolonijoje susikūrusi teisės mokykla, kurios įkūrėjai Ranjeras Perudžietis (*Raniero da Perugia*, apie 1185–apie 1255), Salatjelė Bolonietis (*Salatiele Bononiensis*, apie 1210–1275) ir Rolandinas Pasadžeris (*Rolandino De' Passaggeri*, 1234–1300) plėtojo notariato mokslo *Ars Notariae* teorinę ir praktinę sritis ir rengė tam skirtas parankines knygas, tobulindami ir prisodrindami jas teorinių bei kultūrinių komentarų⁵. XIII a. notariai Italijos miestuose iškilo iki socialinio, ekonominio ir politinio gyvenimo lyderių. Ryškiai išsiskiriantis to meto notaro augančio vaidmens visuomenėje pavyzdys buvo minėtasis viešasis imperatoriaus įgaliojimų notaras Rolandinas Pasadžeris, notaro profesijai skirtų teorinių ir praktinių darbų autorius, miesto tarybos reformatorius, agitavęs už miesto nelaisvųjų išlaisvinimą, aktyviai rėmęs prieš magnatus nukreiptas politines jėgas, tapęs vyresniuoju Bolonijos notarų gildijos konsulu iki gyvos galvos (1215–1300)⁶. Tokie pavyzdžiai rodė, kaip kilo ir kito notaro vaidmuo visuomenėje, nuo techninį darbą atliekančio rašto profesionalo, tarnaujančio (ir) neraštingiems, link nešališko bendram geriui tarnaujančio tarpininko tarp asmens ir valdžios.

Nors būtiniausių teisinių dalykų buvo išmokstama universitetų laisvųjų menų ir teisės fakultetuose, į notarus kandidatuojantys asmenys turėjo papil-

būti skiriami ne daugiau kaip trys teisėjai ir šeši viešieji notariai, o Neapolyje, Salerne ir Kapujoye – penki teisėjai ir aštuoni viešieji notariai.

4 Notariatsinstrumente / Notariatsurkunden, Weileder, Magdalena. (2021) – *Digitale Studieneinführung*, prieiga per internetą: <https://mittelalterliche-geschichte.de/weileder-magdalena-01>; A. Bartoli Langeli, Il notaio, intellettuale organico della città comunale, in: *Intellettuali: preistoria, storia e destino di una categoria*, a cura di A. D'Orsi, F. Chiarotto, Aragno, Torino, 2010, p. 21. Jį cituoja A. Luongo, Notariato e mobilità sociale nell'Italia cittadina del XIV secolo, in: *La mobilità sociale nel Medioevo italiano. Competenze, conoscenze e saperi tra professioni e ruoli sociali (secc. XII–XV)*, Roma, 2016, p. 243.

5 M. Giansante, Salatiele, *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 89 (2017).

6 A. Bassani, Il notarius mediatore fra comunità e autorità, in: *Tabellio, notarius, notario: quale funzione? Una vicenda bimillenaria*, a cura di Alessandra Bassani e Francesca Pulitanò, Milano, 2022, p. 65–90.

domai baigti specialius kelerių metų kursus, išlaikyti egzaminus, atlikti praktiką vyskupijoje. Tyrinėtojai neabejoja, kad, be *Ars notariae* teorijos, raštų ir instrumentų formuliarių mokėjimo bei praktikos, kiekvienas, besiruošiantis egzaminui notaro vardui ar tarnybos leidimui gauti, turėjo išmanyti ir naujųjų nuostatų turinį⁷. Juolab netrukus po 1512 m. Notariato nuostatų vokiečių kalba paskelbimo Kelne, jie publikuoti Maince. Kaip visi svarbūs tų laikų Europos įstatymai, nuostatai imperatoriaus valia išversti ir į antrąją teisinę imperijos kalbą – lotynų. Netrukus nuostatų tekstai išplito ir kaip atskiri leidiniai, ir kaip notariato vadovėlių bei formuliarių rinkinių dalis⁸. Lygia greta neturėtume abejoti tokių spaudinių buvimu tiek LDK valdovo, tiek vyskupijų kanceliarijose⁹, tiek asmeninėse notarų įgaliojimus turėjusių iškilųjų teisininkų bibliotekose.

Sutikdami, kad Notariato nuostatai galėjo būti tarp parankinės dalyko literatūros ir prieinami ruošiantis tapti notarais, remsimės ir prielaida, kad nuostatų turinys turėjo būti žinomas LDK veikusiems viešiesiems notarams, kurių pagrindinės studijos ir pasiruošimai notarystei vyko už LDK ribų: išvykus į Krokuvą, Prahą, Poznanę, Vitenbergą, Frankfurtą prie Oderio ir net į pačią notariato tėvynę Italiją studijuoti Romos, Bolonijos, Paduvos, Feraros kolegijose. Čia svarbu paminėti, kad didžioji dauguma LDK veikusių viešųjų notarų buvo kilę iš Lenkijos (Plocko, Poznanės, Gniezno, Krokuvos vyskupijų), kur notariatas atkeliavo ir įsitvirtino per Bažnyčios teismus, konsistorijų kanceliarijas, ir kur jau XIII a. pabaigoje Gniezno arkivyskupo aplinkoje pradėta rengti notarinio patvirtinimo formos dokumentus¹⁰.

LDK lotyniškojo notariato, besiformavusio toli nuo notariato lopšio, Italijos, bruožus lėmė LDK istorinė situacija, vietos sąlygos, valstybiniai ir bažnytiniai ryšiai su Lenkijos karalyste. Sąlygos skleisti viešajam notariatui Lie-

7 H. Grziwotz, *op. cit.*, p. 45.

8 *Artis notariatus, siue tabellionum tomus primus. Formularium Romanum artis notariae*, t. 1, Lugduni, 1546, čia žr. „Diui Imperatoris Maximiliani Constitutio, super exercitio officij Notariatus“.

9 Apie tai liudija išlikę paleotipai, kur aptinkami provenienciniai įrašai su LDK viešųjų notarų vardais, žr. *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai. Katalogas*, sudarė I. Daugirdaitė, N. Feigelmanas, P. Račius, Vilnius, 2003 (toliau – *VUB paleotipai*), Nr. 623: 1557 m. minimas viešasis notaras Tomas Sarbskis (*LKD*, Nr. 2464); Nr. 621: Vilniaus kapitulos ir vyskupijos kanceliarijos viešieji notari Mikalojus Motička (*LKD*, Nr. 1490/1490*) ir Jonas Strembošas (*LKD*, Nr. 827/827*).

10 K. Skupieński, Miejsce notariuszy publicznych wśród środków realizacji programu politycznego arcybiskupa Jakuba Świnki, in: *Kwartalnik Historyczny*, t. 96, 1989, z. 3–4.

tuvoje susidarė steigiantis vyskupijoms, katedroms, kapituloms, bažnytiniam teismui, parapijų tinklui. Žvelgiant į notariato recepcijos Lietuvoje procesą kaip į sudedamąją integravimosi į krikščioniškąją Europą dalį, šiame procese matomas reikšmingas Krokuvos, kaip karalystės sostinės, universiteto miesto, vyskupijos metropolijos vaidmuo¹¹. XV a. Lenkijos karalystėje viešasis notariatas išgyveno brandos amžių, o notarinio dokumento forma čia jau buvo prigijusi. Tai neabejotinai turėjo tiesioginę įtaką ir viešojo notariato klostymuisi LDK, kur tuo pat metu palaipsniui vyko notariato recepcija, labiausiai atpažįstama Bažnyčios struktūroje.

Jau XV a. pirmojoje pusėje pradėjo formuotis aukštąjį mokslą įgijęs sluoksnius. Didelę įtaką šio sluoksnio formavimuisi turėjo tuo metu artimiausiai esantis Krokuvos universitetas, atlikęs svarbiausio ir lankomiausio universiteto vaidmenį iki pat XVI a. vidurio. Iš Lietuvos kunigaikštystės studijuoti į Krokuvą atvykusiuosius globojo pagalbą studijuojantiems numatančios Lenkijos karaliaus Vladislovo Jogailos privilegijos su valdovo intencija, „kad vietinius Lietuvos kunigaikštystės gyventojus paverstų šviesos sūnumis“¹². Nuo XV a. ketvirto dešimtmečio LDK išsilavinusiųjų sluoksnius pildėsi jau ne tik studijuoti į Krokuvą atvykusiaisiais iš didžiųjų miestų Vilniaus, Kauno, Trakų, bet ir iš kitų Lietuvos miestų bei miestelių. Pirmiausia apie juos sužinome iš į Krokuvą atvykusių studentų kilmėvardžių: iš Raseinių, Šalčininkų, Maišiagalos, Eišiškių, Tabariškių, Sudervės, Rūdninkų¹³, Ašmenos¹⁴, Lydos¹⁵, Kėdainių bei Anykščių¹⁶ ir kt. Visgi ryškiausiai LDK visuomenės intelektualėjimas skleidėsi tarp dvasininkijos su vyskupais priešakyje. Tarp profesoriaus E. Gudavičiaus pateiktų XV–XVI a. sandūros kultūrinio Lietuvos elito narių dominuoja viešųjų notarų kompetenciją turėję asmenys¹⁷. Svarbu paminėti, kad jau nuo XV a. pabaigos LDK vyskupijose pra-

11 W. Urban, S. Lūžys, *Cracovia Lithuanorum saeculis XIV–XVI. Lietuvių Krokuvą XIV–XVI amžiais*, Vilnius, 1999, p. 7–9.

12 W. Urban, S. Lūžys, *op. cit.*, Nr. I-12, p. 22–23.

13 W. Urban, S. Lūžys, *op. cit.*, Nr. I-28, p. 28–29.

14 W. Urban, S. Lūžys, *op. cit.*, Nr. I-29, p. 28–29.

15 W. Urban, S. Lūžys, *op. cit.*, Nr. I-42, p. 32–33.

16 W. Urban, S. Lūžys, *op. cit.*, Nr. II-80, p. 110–111.

17 E. Gudavičius, *Lietuvos istorija, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, p. 463–471.

deda veikti viešieji notariai, kurių kilmės vieta buvo etninė Lietuva: Vilnius, Kaunas, Trakai, Maišiagala, Šalčininkai, Raseiniai, Deltuva, Žemaitija, Eišiškės, Valkaviskas, Vosyliškės¹⁸.

Kalbėdamas apie viešojo notariato pozicijas Viduramžių Lenkijoje ir pasiremdamas garsių teisės istorikų S. Estreicherio, A. Vetulani, J. Sondelio sintezėmis, žymus notariato tyrinėtojas Krzysztof Skupieński pažymėjo, kad viešosios teisės įrankio, notariato, augimą ir stiprėjimą Lenkijos visuomenėje lėmė tai, kiek plačiai valstybės teisėkūra rėmėsi Romos teise, kurios raidė ir dvasia buvo viešojo notariato šaknys. Visuomenėje, turinčioje senas paprotinės teisės tradicijas, idėja apie nuo teismo nepriklausomą notarą, įgaliotą valstybinės ar (ir) bažnytinės valdžios ir su tų valdžių priežiūra rengti viešuosius dokumentus, turėjo būti visiškai svetima. Svetima turėjo būti ir mintis, kad tas pareigūnas galėtų saugoti teismų bylų protokolus, kuriuose įrašyti visuomenei gyvybiškai svarbūs dalykai¹⁹. Šiuo požiūriu notariato raidos tendencijos Lenkijos karalystėje ir LDK buvo daug kuo panašios.

Notariato situacija Šventosios Romos imperijos teritorijose nebuvo vienalytė. Naujieji nuostatai ne tik sutvirtino Vėlyvųjų viduramžių *Ars notariae* mokymo priemonėse išdėstytus teiginius ir susiejo praktikoje nusistovėjusias normas²⁰. Pirmiausia Nuostatų naujumas reiškėsi tuo, kad jie buvo taikomi ir galiojo visoje Šventosios Romos imperijos teritorijoje, t. y. notariatas buvo apribotas teritoriškai. Notariato nuostatų preambulėje imperatorius minėjo iki jo ateinančius skundus apie netinkamą notarui luomą, nepakankamą išsilavinimą, daromus nusižengimus (klastojimus) bei nederamą elgesį. Siekiant taisyti padėtį, pirmajame paragrafe apie notaro tarnybą buvo nurodyta, kad pareigos turi būti atliekamos davus priesaiką, sąžiningai, ištikimai, dorai, o padaryta žala – atlyginta. Nuostatai formulavo priėmimo į notarus reikalavimus, skelbdami, kas negali tapti notaru (§ 2): priimamas asmuo negali būti

18 VUB paleotipai, LKD, Nr. 12*; 389; 854A; 1046; 330; 1886/1883A; 1615; 498; 839; 75*; 151*; 514; 1059*; 1045*; 2491*; 1281*. *Acta capituli ecclesiae cathedralis Vilnensis saec. XVI–XVIII. Vilniaus katedros bažnyčios kapitulos posėdžių protokolai XVI–XVIII a., t. 1 (1502–1533)*, parengė D. Antanavičius, D. E. Staškevičienė, Vilnius, 2018, Nr. 99. M. Klovas, *Ad perpetuam rei memoriam. Privatūs dokumentai LDK XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje*, Vilnius, 2021, p. 464.

19 K. Skupieński, *Notariat publiczny w Średniowiecznej Polsce*, Lublin, 1997, p. 65.

20 N. Kersken, *Viešasis notariatas viduramžių Europoje*, in: *Lietuvos notariato istorija*, sudarė Jolanta Karpavičienė, Vilnius, 2012, p. 12.

netikintis, nelaisvas, negarbingas, neturintis reikalingų žinių, gavęs ekskomuniką ar imperatoriaus draudimą, negebantis atlikti notaro darbo; turi atitikti liudytojams keliamus reikalavimus, „nes jie [notarai] nuolat naudojami kaip liudytojai“²¹. Tokie reikalavimai asmeniui rodė, su kokiais netinkamais atvejais tarp notarų buvo susiduriama. Kliūtis tapti notaru galėjo būti ir lotynų kalbos nemokėjimas arba nepakankamas mokėjimas. Padėčiai taisyti Nuostatuose skirti net du straipsniai: § 45 – apie notarų būtiniausią teisinį išsilavinimą, § 46 – apie notarų nuolatinę žinių atnaujinimą. Dalyko literatūroje atskiri tyrimai rodo, kad analizuojamu laikotarpiu Šventosios Romos imperijoje „netinkamų“, minėtų kriterijų aukštai iškeltos kartelės neatitinkančių notarų buvo kiek daugiau nei profesionalių, teisinį išsilavinimą turinčių²². Viena vertus, tokią situaciją sąlygojo tai, kad skirtingose žemėse priėmimo į notarus sąlygos galėjo būti skirtingos (vienas tokių skirtumų buvo amžius, nuo kiek metų asmuo galėjo tapti notaru), kita vertus, neretai pasitaikydavo reikalavimų nesilaikymo atvejų nominuojant notarus, dėl to kandidatai lengviau jais tapdavo. Gal todėl vyravo nuomonė, kad tapti notaru imperatoriaus įgaliojimu buvo lengviau. Pažymėsime, kad notarų profesijos atstovai visada priklausė socialiai aukštesniam visuomenės sluoksniui. Kaip rodo LDK vyskupijose veikusių notarų prozopografinė medžiaga²³, tokia prieskyra yra galima tiek dėl kilmės, tiek dėl priklausymo dvasininkų luomui.

Didesnė Nuostatų straipsnių dalis buvo artima *Ars notariae* vadovėliui: išdėstyti reikalavimai viešosios formos dokumentams, protokolų vedimui, dokumentų kopijų išdavimui, notariniam patvirtinimui, notaro pavadavimui ar pakeitimui, protokolų įrašų parengimui, teisiniams sandoriams, notari-nėms sutartims ir jų taisymsi, dokumento klaidų pašalinimui, reikalavimas vengti įtartinų aplinkybių, kurios sukeltų įtarimus, t. y. nerengti dokumento slaptose vietose, paslapčia ir naktį, jei nėra neatidėliotinos priežasties. Net vienuolika straipsnių skirti testamentų dalykui (§ 25–36), juose pirmiausia nusakoma testamentų rūšis. Be rašytinio ir sakytinio testamentų, imperijos

21 H. Grziwotz, *op. cit.*, p. 20.

22 H. Grziwotz, *op. cit.*, p. 44, čia 76 nuoroda.

23 V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. Bažnyčios istorijos studijos*, II tomas, Vilnius, 2009; V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. II: Addenda et corrigenda, Bažnyčios istorijos studijos*, XI tomas, Vilnius, 2020.

teisėje jau įrašytų testamentu rūšių, įvesta trečioji, neregio testamentu rūšis (§ 33), ir detalai aptartas reglamentas tokiam testamentui parengti: turi būti 8 liudytojai kartu su notaru (įprastai testamentui užtekdavo 7 liudytojų imtinai su notaru (§ 26)), jei notaro nėra, kviečiamas aštuntasis liudytojas, o pats testamentas surašomas nepertraukiamai, nebent prireiktų pauzės gamtiniais reikalams atlikti. Pabaigus rašyti, testamentu tekstas perskaitomas, tada dedami parašai ir antspaudai.

Į ALS VIII skyrių „Apie testamentus“ taip pat buvo įtrauktas PLS nebuvęs naujas skyrius „Apie aklo žmogaus testamentą“²⁴. Nors jis labai glaustas, tačiau svarbus dėl to paties privalomo liudytojų skaičiaus: suformuluotas reikalavimas nereginiam asmeniui pasikviesti ne mažiau kaip 8 liudytojus, kad pagal teisę surašytas testamentas būtų galiojantis. PLS šio straipsnio dar nėra, tačiau būtent siedamas su testamentais PLS vienintelį kartą pamini viešąjį notarą – V skyriaus 15 straipsnyje „Apie testamentus kilnojamam turtui: kaip turi būti sudaromi“: tokie testamentai sudaromi pasišaukus „tam kapelionus ar kitus liudytojus, ar vertus pasitikėjimo žmones, arba taip pat viešąjį prisiekusįjį raštininką“²⁵ (*notarius publicus iuratus; iavny pisarz przisiążny; явный писар присяжный*²⁶). Tai nebuvo atsitiktinumai, žinant, kad būtent V skyrius vadinas vienu iš moderniausių visame PLS, o jame „lengvai atpažįstama romėnų teisės įtaka“. Toliau cituojant garbiuosius PLS tyrinėtojus ir publikuotojus, būtent V skyriaus 14–16 straipsniuose, skirtuose testamentų sudarymui, aiškiausiai matoma romėnų teisės principų recepcija²⁷. Romėnų teisės principų įnašas į dalyko literatūrą priskiriamas humanistinių pažiūrų ratui, kurio nariai buvo prie PLS turinio ir redakcijos prisidėję Vilniaus kanauninkai²⁸: valdovo lotyniš-

24 *Statut Litewski drugiej redakcji (1566). Statutum Lituanicum alterius editionis (1566)* (Archiwum Komisji Prawniczej, t. 7), Kraków, 1900 (toliau – *Statut Litewski drugiej redakcji*), p. 170.

25 I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, Vilnius, 2001 (toliau – *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*), p. 173.

26 Iš PLS rusėnų, lenkų, lotynų kalbomis, žr. *Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius, A. Vasiliauskienė, t. II, Vilnius, 1991, p. 154–155.

27 *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, p. 294–295.

28 W. Pawlikowska-Butterwick, Biskupi, prałaci, kanonicy i notariusze. Duchowieństwo skupione przy katedrach wileńskiej i żmudzkiej i ustawodawstwo i rozwój kultury prawnej Wielkiego Księstwa Litewskiego doby Renesansu, in: *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*, sudarė I. Valikonytė ir N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 133–135.

kasis sekretorius Mikalojus Viežgaila²⁹, viešasis apaštalinų įgaliojimų notaras, teisės daktaras, ilgą laiką praleidęs Romos kurijoje Jurgis Eišišketis³⁰, Romoje studijavęs viešasis apaštalinų ir imperatoriaus įgaliojimų notaras Vaclovas Čirka³¹. Pažymėsime, kad būtent romėnų teisėje buvo viešojo notariato ir šaknys, ir dvasia. O testamentų rengimas, surašymas, patvirtinimas, transumavimas buvo dažniausiai su viešaisiais notariais siejamos teisinės procedūros tiek notariato lopšyje Italijoje, tiek į vakarus, šiaurę ir rytus už Italijos Alpių.

Lotyniškojo notariato kelias Lietuvoje buvo glaudžiai susijęs su Lenkijos Bažnyčios institucija ir ypač jos žmogiškaisiais išteklių, todėl pirmiausia svarbu, kaip, 1512 m. paskelbus Notariato nuostatus, keitėsi situacija Lenkijoje. Lenkijos notariato tyrinėtojo prof. K. Skupieńskiego teigimu, paskelbus naujus Šventosios Romos imperijos notariato veiklos nuostatus, traktuojančius notariatą kaip valstybės teisės instituciją, Lenkijos notariate pastebėta imperatoriaus įtakos mažinimo tendencija, kai buvo nominuojama daugiau notarų, turinčių apaštalinius įgaliojimus, labiau remiama popiežiaus institucija ir teiseną pagal Bažnyčios teisę³². LDK XVI a. veikusių viešųjų notarų situacija taip pat atspindi tokią dinamiką. Surinkta medžiaga³³ apie Lietuvos viešuosius notarus rodo, kad XVI a. pirmojoje pusėje akivaizdžiai dominavo apaštalinų įgaliojimų notariai. Preliminariais apskaičiavimais, viešųjų notarų, apie kuriuos šaltiniai nurodo, kad jie buvo viešieji notariai (*notarius publicus*), yra 106, absoliuti jų dauguma, 99, priklauso XVI a. Antrą didžiausią, 103 asmenų, grupę sudaro apaštalinų įgaliojimų notariai (*publicus apostolica auctoritate notarius*), iš jų taip pat 99 priklauso XVI a. Trečioje pagal dydį grupėje – asmenys, vadinami tiesiog notariais (*notarius*), o patikslinimui nėra duomenų: iš viso jų yra 27, iš XVI a. – 19. Ketvirtą pagal dydį grupę sudaro viešieji apaštalinų ir imperatoriaus įgaliojimų notariai (*publicus apostolica et imperiali auctoritate notarius*). Iš XVI a. jų žinome 24. Mažiausią grupę su-

29 VUB paleotipai, LKD, Nr. 1451.

30 VUB paleotipai, LKD, Nr. 1045/1045*.

31 VUB paleotipai, LKD, Nr. 2491/2491*.

32 K. Skupieński, *Notariat publiczny w Średniowiecznej Polsce*, Lublin, 1997, p. 67–68.

33 Čia skelbiami skaičiai iš dar nepublikuotos medžiagos, kuri papildo ankstesnę LDK vyskupijose 1500–1566 m. veikusių viešųjų notarų registrą, jį žr. čia: I. Ilarienė, Viešųjų notarų veikla LDK vyskupijose XVI a., in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2018, p. 274–306.

daro viešieji imperatoriaus įgaliojimų notarai (*publicus imperiali auctoritate notarius*), kurių iš XVI a. žinome tik šešis:

- 1484–1501 m. *Jurgis Paulaitis (Georgius Pauli)*³⁴ veikė *Vilniaus vyskupijoje*.
- 1495–1504 m. *Albertas Vongrovietis, Jono sūnus (Albertus Johannis de Wangrowycz)*³⁵ iš *Gniezno vyskupijos*, veikė *Lucko vyskupijoje*.
- 1495–1510 m. *Jonas Vengrovietis, Petro sūnus (Johannes curatus in Tra-by)*³⁶ iš *Lucko vyskupijos*, veikė *Vilniaus vyskupijoje*.
- 1502–1507 m. *Jonas Rybnietis, Mikalojaus sūnus (Johannes Nicolai de Rybno)*³⁷ iš *Gniezno vyskupijos*, buvo valdovo vyriausiasis sekretorius (supremo secretario), veikė *Vilniaus vyskupijoje*.
- 1503 m. *Baltramiejus Bromiežietis (Bartholomeus de Bromirz)* iš *Plocko vyskupijos*, veikė *Vilniaus vyskupijoje*.
- 1503 m. *Jonas (Johannes de Rokszycze)*³⁸, veikė *Vilniaus vyskupijoje*.

Iš pateiktų LDK viešųjų notarų, turinčių imperatoriaus įgaliojimus, pavyzdžių matome, kad šie notarai veikė santykinai trumpą laikotarpį XV–XVI a. sandūroje, o per XVI a. ši nedidelė viešųjų notarų grupė nebeatsinaujino. Verta palyginti skaičius ir proporcijas su kitų Europos regionų, pavyzdžiui, su Bavarijos regiono, viešųjų notarų situacija XII–XVI a., kad pamatytumė visiškai kitokias tendencijas: iš 2884 viešųjų notarų imperatoriaus įgaliojimus turinčių notarų šiame regione buvo 2599, iš jų 618 turėjo ir apaštalinius įgaliojimus. Iš 2884 notarų tik 87 nenurodė, kieno įgaliojimu veikia³⁹. Pasirinkimą, kurios visuotinės valdžios įgaliojimo notaru būti, lėmė tai, kiek plačiai tos valdžios teisė buvo pripažįstama kaip aukščiausia. Tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje bažnytinės teisės kompetencijomis nebuvo abejojama.

34 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 1039*.

35 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 66A.

36 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 752A.

37 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 779*.

38 *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioecesis Vilnensis*, edd. J. Fijałek, S. Kutrzeba, Kraków, 1932–1948 (toliau – CV), Nr. 566.

39 A. Liess, Einführung, *Notare und Notarssignete vom Mittelalter bis zum Jahr 1600 aus den Beständen der Staatlichen Archive Bayerns*, Walter Jaroschka, Elfriede Kern, Albrecht Liess, Karl E. Lupprian, München, 2008, p. 11, 15.

Antroji kryžkelė: būti Bažnyčios ar pasaulio? Toliau analizuodami Imperijos Notariato nuostatų atgarsius Pirmajame ir Antrajame Lietuvos Statutuose, turėtume sustoti prie rašto kalbų klausimo. Nuostatuose buvo atskiras nurodymas, skirtas rašto medžiagoms ir kalbai (§ 19). Notariai turėjo rašyti ant pergamento, ne ant popieriaus, ir „rašyti lotynų arba vokiečių kalba“. Naujieji nuostatai oficialiai skelbė dviejų rašto kalbų lygiaverčio vartojimo galimybę ir jos įteisinimą. PLS neturime rašto kalbai skirto straipsnio, kuris reguliuotų kalbos vartojimą. O ALS IV skyriaus pirmajame straipsnyje suformuluotas draudimas teismo notarams / raštininkams visus raštus ir šaukimus į teismą rašyti kita kalba ar raidėmis nei rusėnų⁴⁰. Trečiajame Lietuvos Statute (TLS) tai pakartota⁴¹. Toks apribojimas nebuvo lotynų kalbai į naudą ir silpnino jos vartojimo pozicijas. Lotynų kaip teismų rašto kalbos eliminavimas ir vienos, rusėnų, teismo rašto kalbos įteisinimas provokuoja klausimą apie tokios nuostatos kilmę, juolab kai ALS rengimo komisijoje dalyvavo ir viešųjų notarų įgaliojimus turinčių asmenų, o tarp jų – aukštas pareigas einančių dvasininkų.

ALS rengimo komisijos sudėties klausimas dalyko literatūroje yra išsamiai nagrinėtas: profesorė Irena Valikonytė pateikė naujų faktų, greta bičiulystės, kuri gaubė A. Rotundą, J. Domanovskį, S. Narkuskį ir P. Roizijų, rodančių buvus giminytės ryšių tarp kitų vadinamosios komisijos narių, Povilo Ostrovickio ir Martyno Valadkavičiaus⁴². Tikslinga visgi dar kartą grįžti prie ALS rengėjų grupės ir pažvelgti į komisijos narius ne tik kaip turėjusius teisės, jurisprudencijos, kalbų mokėjimo kompetenciją, bet ir viešųjų notarų vardą. 1551 m. Vilniaus seimas paskelbė apie sudaromą komisiją Statutui pildyti. Komisiją turėjo sudaryti 10 asmenų, 5 Romos katalikai ir 5 stačiatikiai. Šie atrinkti nariai turėjo būti „dori, patikimi, kruopštūs, gerai išmanantys

40 *Statut Litewski drugiej redakcji*, p. 71: *omnes litteras et citaciones; wszystkie listy i pozwy*.

41 *Trečiasis Lietuvos Statutas*, www.3statutas.lt, vertėjai: Ričardas Jaramičius ir Jevgenij Machovenko, Kaunas: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės institutas, 2023, IV skyrius, I (1) straipsnis: *O žemės teismo raštininkas turi rusėniškomis raidėmis ir rusėniškais žodžiais visus raštus, išrašus ir šaukimus rašyti, o ne kitokia kalba ir žodžiais*.

42 ALS rengimo aplinkybes, redakcinių komisijų sudėties ir narių giminytės klausimus kruopščiai išnagrinėjo prof. I. Valikonytė, žr. I. Valikonytė, Antrojo Lietuvos Statuto rengimo komisijos nariai – giminaičiai?, in: *Ministri Historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose*, sudarė Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė, Vilnius, 2013, p. 229–245.

valstybės teisę ir senuosius vietos papročius⁴³. Komisijoje dalyvavo tiek dvasininkai, tiek pasauliečiai. Žinoma, kad 1558 m. komisijos nariai iš katalikų pusės buvo Žemaičių vyskupas Jonas Domanovskis, Vilniaus kanauninkas Stanislovas Narkuskis, Vilniaus vaitas Augustinas Rotundas, Vilniaus pavieto teisėjas Povilas Ostrovickis ir Martynas Valadkavičius. Dviejų pastarųjų asmenų priklausymo komisijai aplinkybės ir jų giminystės ryšius atskleidė I. Valikonytė, P. Ostrovickio skyrimą kaip Vilniaus vaivados, LDK elito politinio lyderio sprendimą pagrindė tiek J. Kiaupienė⁴⁴, tiek LDK valdžios elito teisinę sąmonę tiriantis T. Vaitkus⁴⁵, o klientelinius santykius buvus svarbų narystės komisijoje veiksnį nurodė R. Ragauskienė⁴⁶. Turimos žinios apie jų išsilavinimą rodo, kad S. Narkuskis ir A. Rotundas turėjo teisinį universitetinį išsilavinimą, buvo studijavę Krokuvoje, Vitenberge, Italijos universitetuose. Apie J. Domanovskio studijas žinoma, kad lankėsi Italijoje, Ispanijoje, Portugalijoje. Ruošiant ALS po J. Domanovskio mirties 1563 m. talkino garsusis abiejų teisių daktaras, viešasis apaštalinųjų įgaliojimų ir valdovo notaras (savo notariniam signete naudojęs devizą *veritas*⁴⁷), teisės teoretikas ir praktikas Petras Roizijus⁴⁸, laikęs A. Rotundą, J. Domanovskį ir S. Narkuskį ne tik savo bičiuliais, bet ir puikiai išmanančiais teisę, sąžiningai taikančiais įstatymus teismuose⁴⁹.

Būtina pažymėti, kad dar viena svarbi paminėtų keturių asmenų jungtis greta buvimo teisės teoretikais ir praktikais, pagarbios tarpusavio bičiulystės, buvo jų įgyta notarystės kvalifikacija. J. Domanovskis, S. Narkuskis, A. Rotundas ir P. Roizijus ne tik turėjo viešųjų notarų kvalifikaciją, bet ir veikė kaip viešieji notariai, pavyzdžiui, būdavo notarinio dokumento liudytojai ir

43 J. Lappo, *1588 metų Lietuvos Statutas*, I tomas, Tyrinėjimas, d. 1, Kaunas, 1934, p. 41.

44 J. Kiaupienė, XVI a. ikireforminio Vilniaus pilies teismo knygos-kopijos Lietuvos Metrikoje struktūrinė ir informacinė analizė, in: *Lietuvos Metrika. 1991–1996 metų tyrinėjimai*, Vilnius, 1998, p. 54–55.

45 T. Vaitkus, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdžios elito teisinės sąmonės raida XVI amžiaus viduryje (1529–1566 metais), in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 41, 2018, p. 49.

46 R. Ragauskienė, Du žinomi-nežinomi 1566 m. Antrojo Lietuvos Statuto rengimo komisijos nariai – Povilas Ostrovickis ir Martynas Volodkevičius, in: *Florilegium Lithuanum. In honorem... Eugenii Jovaiša*, Vilnius, 2010, p. 215–228.

47 Archiwum Główny Akta Dawnych w Warszawie (toliau – AGAD), Dział dokumentów pergaminowych, nr 5498.

48 *VUB paleotipai, LKD*, Nr. 2024, 2024*.

49 I. Valikonytė, Antrojo Lietuvos Statuto rengimo komisijos nariai – giminaičiai?, p. 231.

vieni iš rengėjų⁵⁰. S. Narkuskis, A. Rotundas ir P. Roizijus kaip civilinės teisės žinovai, o kartu ir viešieji notariai, dalyvavo sudarant 1562 m. karališkų vedybų sutartį – pagal viešųjų notarų formulę pasirašė ir nupiešė savo notarinius signetus⁵¹. Aptariamam laikotarpiui vienas iš šio ketverto, A. Rotundas (apie 1520–1582), jau nebe priklausė dvasininkų luomui: savo karjeros pradžioje, apie 1544 m. buvęs žemųjų šventimų dvasininkas⁵², vėliau sekuliarizavosi⁵³. Visi keturi panašiu metu ėjo valdovo sekretoriaus ir kitas pareigas valdovo dvare: Jonas Domanovskis 1539–1554 m., P. Roizijus 1550–1551 m. priimtas į karaliaus dvarą, 1567–1569 m. minimas kaip valdovo patarėjas teisės klausimais⁵⁴, S. Narkuskis 1560–1564 m., A. Rotundas 1544–1546 m. tarnavo valdovo kanceliarijoje Lenkijoje, nuo 1551 m. – kaip valdovo Žygimanto Augusto sekretorius Lietuvoje.

- 50 J. Domanovskis, S. Narkuskis turėjo viešojo apaštalinųjų teisių notaro įgaliojimus, žr. V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. Bažnyčios istorijos studijos*, II tomas, Vilnius, 2009, Nr. 830 (J. Domanovskis); V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. II: Addenda et corrigenda, Bažnyčios istorijos studijos*, XI tomas, Vilnius, 2020, Nr. 2267* (S. Narkuskis). A. Rotundas buvo karaliaus įgaliojimų viešasis notaras, žr. I. Ilarienė, Viešųjų notarų veikla LDK vyskupijoje XVI a., in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2018, p. 277.
- 51 1562 m. Vilniuje notarinio dokumento forma buvo surašyta karalaitės Kotrynos Jogailaitės ir būsimo karaliaus Suomijos kunigaikščio Jono vedybų sutartis, žr. AGAD, Dział dokumentów pergaminowych, nr 5498. Dokumentas aptartas čia: I. Ilarienė, 1388 m.–XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijų viešieji notariai, in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 5, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2014, p. 161–162.
- 52 M. Baryczowa, Augustyn Rotundus Mielecki – pierwszy historyk i apologeta Litwy, in: *Z dziejów polskiej kultury umysłowej w XVI i XVII wieku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1976, p. 84; A. Jovaišas, Augustino Rotundo Lietuvos valstybės vizija, in: *Šešioliktojo amžiaus raštija, Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5, Vilnius, 2000, p. 76 (autorius remiasi M. Baryczowa); T. Kempa, Sekretarze królewscy na służbie u Radziwiłłów w drugiej połowie XVI wieku, in: *Patron i dwór. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, Warszawa, 2006, p. 252–253.
- 53 R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vieną ar dvi žmonas turėjo Augustinas Rotundas Meleskis (apie 1520–1582 m.)? Nauji duomenys įžymiojo Vilniaus vaito biografijai, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 2000 metai, Vilnius, 2001, p. 20–54; R. Ragauskienė, Karaliaus sekretoriaus ir Vilniaus vaito Augustino Meleskio Rotundo (apie 1520–1582 m.) turtas, in: *Istorija*, 2003, Nr. 55, p. 12–21.
- 54 *VUB paleotipai*, LKD, Nr. 2024, prieš tai, 1561 m., P. Roizijus buvo imperatoriaus Ferdinando I ir Lenkijos karalienės Kotrynos Habsburgaitės rekomenduotas į Romos Rotos teismo auditorių kolegiją, žr. *VUB paleotipai*, LKD, Nr. 2024*.

Kaip Renesanso epochos žmogus A. Rotundas siekė kuo plačiau skleisti Lietuvoje lotynų kalbą ir stiprinti jos vartojimo pozicijas, buvo aktyvus ir aistringas „romėniškos“ Lietuvos propaguotojas⁵⁵. Jam buvo pavesta rengti ALS tekstą lotynų kalba⁵⁶. Todėl puikiai suprantamas A. Rotundo susirūpinimas 1565–1566 m. Vilniaus seimo sprendimu rengti ALS tekstą vien rusėnų kalba, atmetus lotynų kalbą ir jo siūlymą ruošti ALS tekstą dviem skiltimis, lotynų ir rusėnų kalbomis. Dėl to pats Rotundas kaltinęs kitatikių, veikiausiai valdžios elitui priklausiusių protestantų, įtaką⁵⁷, tačiau taip pat neturėtume atmesti rusėnų bajorų pasipriešinimo lotynų kalbos sklaidai viešajame gyvenime vaidmens⁵⁸. Tuoj po ALS paskelbimo, 1569 m., Liublino seimas greta abiejų tautų unijos sudarymo pasirūpino rengti papildymus naujai priimtam statutui ir sudarė komisiją, į kurią kartu su kitais Ponų Tarybos nariais delegavo ir Rotundą „ad correcturam iurium“⁵⁹. Manytume, kad puikus europinės teisės išmanymas ir profesinės notarinės žinios bei patirtis, aukšta teisinių dalykinių diskusijų kultūra – šiais intelektualiais turtais pasižymėjo ALS rengėjai – neabejotinai turėjo būti naudingi rengiant Lietuvos Statutus, ypač siekiant kurti nepriklausomą teismą, nors lemiamą įtaką įgyvendinimui ir darė valstybės vidaus politinė konjunkštūra.

ALS didžiausiame teismams skirtame IV skyriuje, jo 8-ajame straipsnyje keliami reikalavimai teisėjams, pateisėjams ir notarams yra tokie: jie negali būti renkami iš dvasininkų, seniūnų, valdytojų, tijųnų nei vėliavininkų ir iš visų, kurie tame paviete ėjo kokias nors pareigas⁶⁰. Šie reikalavimai yra tiek reguliuojantys, tiek ribojantys: sakoma, kad minėti pareigūnai neturi būti susaistyti kitų pareigų ar tarnybų, nei pavaldūs bažnytinei ar pasaulietinei valdžiai. Tai rodė rengėjų siekį kurti nepriklausomą teismą, kai į teisėjus renkami asmenys nėra pavaldūs nei bažnytinei, nei pasaulietinei valdžiai. Nuostata atskirti teisėjus, pa-

55 A. Jovaišas, *op. cit.*, p. 81.

56 M. Baryczowa, *op. cit.*

57 A. Jovaišas, *op. cit.*, p. 83.

58 J. Lappo, *op. cit.*, p. 44–45. Kartu tai vienas iš pasipriešinimo lotynų kalbos vartojimo plėtrai XVI a. viduryje ženklų, apie šiuos procesus XVI a. žr. A. Dubonis, Kodėl Lietuvos valstiečiai nekalbėjo rusėniškai XVI amžiuje?, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 2016/2, Vilnius, 2017, p. 27–49.

59 J. Lappo, *op. cit.*, p. 48.

60 *Statut Litewski drugiej redakcyi*, p. 79.

teisėjus, notarus nuo vykdomosios administracinės valdžios ir pati žemės teismo teisėjų skyrimo tvarka garantavo tam tikrą šio teismo nepriklausomumą nuo vykdomosios valdžios, kai, esant būtinybei, kartais išrinkti žemės teisėjai galėjo pradėti eiti pareigas⁶¹. Kaip teigia teisės specialistas Vaidotas A. Vaičaitis, nei ALS, nei TLS nesukūrė atskiros profesionalių teisėjų profesijos šiuolaikine prasme ir galutinai neatskyrė jų nuo vykdomosios administracinės valdžios, visgi ALS daugiausia dėmesio skyrė būtent teisminei valdžiai, o apimtimi didžiausio IV skyriaus atskiri straipsniai specialistų laikomi dideliu žingsniu teisminės valdžios nepriklausomumo principo link⁶².

Negalime tvirtinti, kad ALS kūrėjai, planavę reformuoti LDK teismus, neturėjo idėjos apie nuo teismo nepriklausomą notarą, tačiau akivaizdu, kad realizuojant nepriklausomų teismų viziją notaro pareigybė tokia dar netapo, raštininkas buvo trečiasis iš trijų teismo pareigūnų. Taip naujuose žemės teismuose radosi naujo tipo raštininkas (*pisar, notarius*) – teismo pareigūnas, kurio profesinė tapatybė dar turėjo atsiskleisti praktikoje, pirmiausia pradėjus vykdyti notarui būdingas dokumentų rengimo funkcijas, tiesa, rusėnų kalba. Manytume, ALS bendraautoriams išties rūpėjo naujųjų teismo pareigūnų išsilavinimas: 1563–1571 m. Petras Roizijus dėstė Vilniaus katedros mokykloje romėnų teisę ir Lietuvos Statuto normas, kūrė civilinės teisės mokyklą Vilniuje, skirtą rengti teisininkus praktikus teismams⁶³.

LDK vyskupijose tuo tarpu ir toliau veikė būtent viešieji notariai. Jie tarnavo Vilniaus, Žemaičių, Lucko vyskupijų, kapitulų, konsistorijų kanceliarijose, vieni toliau kildami dvasininkų luomo pareigų laipteliais, kiti pasilikdami prie kasdienio notarinio darbo vyskupijų kanceliarijose⁶⁴. Viešųjų notarų rengtų Vilniaus ir Lucko kapitulų knygų medžiaga rodo, kad jų veikla vyskupijose tęsėsi visą XVI a. Apibendrinami pirmiau pateiktą medžiagą galime tvirtinti, kad viešųjų notarų kompetenciją turintys asmenys buvo aktyvūs ne tik lotyniškosios rašto kultūros kūrėjai ir sklaidos dalyviai, bet ir teisinės sa-

61 V. A. Vaičaitis, 1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas Lietuvos konstitucionalizmo tradicijos kontekste, in: *Lietuvos Statutas: Temidės ir Klėjos teritorijos*, sudarė I. Valikonytė, N. Šlimienė, Vilnius, 2017, p. 161.

62 V. A. Vaičaitis, *op. cit.*, p. 159–160.

63 J. Kiaupienė, I. Lukšaitė, *Lietuvos istorija. Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 m.*, t. 5, Vilnius, 2013, p. 290.

64 Plačiau žr. I. Ilarienė, Viešųjų notarų veikla LDK vyskupijose XVI a., in: *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 6, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2018, p. 251–308.

vimonės, teisinės kultūros formuotojai, tarnavę bendram gėriui, vykdydami savo pašaukimą.

Ieškodami notaro, kaip nešališko tarpininko tarp asmens ir valdžios, pirmiausia turime konstatuoti, kad notariato institucijos recepcija ir formavimasis XV a. LDK vyko „vėluojančioje“ valstybėje, kur tuo pat metu statėsi Bažnyčia, formavosi, plėtėsi raštijos ir raštingumo tradicija, vyko valstybės teisėkūra. Pasitikėjimas rašytinio dokumento autoritetu buvo vienas iš svarbiausių dalykų, kurių kūrė rašto profesionalai – viešieji notarai. XVI a. bažnytinė ir pasaulietinė valdžia dar nebuvo pasiruošusios deleguoti, o visuomenė – dar nepasirengusi priimti viešiesiems notarams deleguotinos viešojo pasitikėjimo (*fides*) funkcijos galimybes ir jomis naudotis. Tam turėjo subręsti ir objektyvios, ir subjektyvios sąlygos: įsitvirtinti viešojo instrumento, t. y. notarinio dokumento, formos naudojimas tiek valstybės, tiek privačiu lygmeniu. XVI a. viduryje viešojo apaštalinų įgaliojimų notaro Mykolo Lietuvos įrašas garsiajame veikalė „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“, kad „pardavimams bei kitiems reikalams įrašyti mes neturime viešųjų knygų (*librum publicum [...] non habemus*), o naudojames tik privačiomis“⁶⁵, liudijo apie valstybės lygmeniu dar nerealizuotą viešojo notariato funkciją.

Trečioji kryžkelė: pasitraukti į pasaulį gavus pasaulietinę tarnybą? Pasaulietinėje valdžioje Lietuvos viešasis notariatas plėtojosi tiek, kiek joje dalyvavo ir bendradarbiavo vyskupijų viešieji notarai, stodami į tarnybą valdovo, vaivadų kanceliarijose. Profesorės Irenos Valikonytės teigimu, valdovo raštinėje XVI a. pastebima tarnavusių raštininkų veiklos, kompetencijų plėtra ir skaičiaus didėjimas⁶⁶. Galutinai susiklosčius valstybiniam dokumentų archyvui, Lietuvos Metrikai, LDK kanceliarijoje formavosi dalykinės raštijos kompleksas, reguliavęs visuomenei svarbius dalykus, to pavyzdžiu galima laikyti valdovo lotyniškojo sekretoriaus Erazmo Cioleko pradėtą valdovo dvaro išlaidų ir pajamų knygų vedimą⁶⁷. Su Erazmo Cioleko asmeniu yra susijęs LDK notariato raidai

65 Mykolas Lietuvis, Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius, *Lituanistinė biblioteka*, Vilnius, 1966, p. 47.

66 I. Valikonytė, *Rex iustissimus. Valdovo teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pabaigoje – XVI a.*, Vilnius, 2023, p. 62–66.

67 A. Dubonis, D. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį: Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, Vilnius, 2016, p. 62–64.

svarbus epizodas, kai 1501 m. Vilniaus prepozitui Erazmui Vitelijui Ciolekui (viešajam apaštalinį įgaliojimų notarui), kaip Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro pasiuntiniui prie Šventojo Sosto, popiežius Aleksandras VI, atsižvelgęs į pavyzdinę asmens gyvenimą, dorybes ir tinkamumą, suteikė „savo notarui“ Erazmui teisę skirti viešuosius notarus, tabelionus ir teisėjus⁶⁸. Vyskupijose tokią teisę turėjo vyskupai, oficiolai ir generaliniai vikarai. Papildomai viešųjų notarų skyrimo funkcijos buvo deleguojamos su titulais *comes apostolicus / imperialis* ir *vicecomes apostolicus / imperialis*. Valdovo lotyniškasis sekretorius Jonas Filipavičius (*Johannis Philipovecz de Vilna*) turėjo popiežiaus *vicecomes* titulą, o nuo 1518 m. – apaštalinio protonotaro⁶⁹; nuo 1517 m. apaštalinio protonotaro titulą turėjo Vilniaus kanauninkas, valdovo notaras ir viešasis apaštalinis ir imperatoriaus įgaliojimų notaras Laurynas Miendzyleskis (*Laurentius Mateii de Miedzilesie*)⁷⁰; nuo 1521 m. apaštalinis protonotaru buvo prie PLS rengimo prisidėjęs valdovo lotyniškasis sekretorius Mikalojus Viežgaila⁷¹; nuo 1527 m. *comes apostolicus* titulą turėjo valdovo notaras ir sekretorius Erazmas Eustachijus⁷². Paminėti asmenys buvo vieni iš tų, kurie, kildami dvasininkų pareigybiniais laipteliais, tuo pat metu kaip notarai, lotyniškieji sekretoriai bendradarbiavo valdovo kanceliarijoje.

XVI a. pirmojoje pusėje galima matyti ir viešųjų notarų pasaulėjimo tendenciją – jie pereinavo vien į pasaulietinę tarnybą ar (ir) pasitraukdavo iš dvasininkų luomo. Išsilavinusių, kvalifikuotų rašto specialistų paklausa valstybės valdymo struktūrose buvo nuolatinė, o tarnyba valdovui ir centrinės valdžios pareigūnams atrodė daug žadanti.

Naudodamiesi prozopografinė medžiaga turime galimybę paminėti kelis žinomus viešųjų notarų sekularizacijos atvejus, o plačiau apsisostime prie vieno. Ankstyviausias žinomas pasitraukęs notaras – tai viešasis apaštalinis ir imperatoriaus įgaliojimų notaras Martynas Jonaitis Poznanietis (1484–1511), ilgus metus tarnavęs Vilniaus konsistorijoje⁷³. Motiejus Bertrandas atsisakė priimti aukštesnius dvasininko šventimus (kunigų), per dvejus metus persikėlė iš Vil-

68 CV, Nr. 495, p. 595–596.

69 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 754/754*.

70 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 1149.

71 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 1451.

72 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 421/421*.

73 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 1261A.

niaus ir 1531 m. šaltiniuose minimas jau kaip Plocko žemės notaras⁷⁴. Ryškią karjerą padarė Vilniaus vyskupijos dvasininkas, viešasis apaštalinų įgaliojimų notaras Stanislovas Komorovskis (1522–1539 m.)⁷⁵. Turėdamas tik žemuosius šventimus, užėmė Utenos beneficiją. Nuo 1529 m. jis buvo Vilniaus vaivados ir kanclerio Alberto Goštauto pagrindinis notaras, ėjo sekretoriaus pareigas, veikė kaip kanclerio atstovas, pelnė Goštautų šeimos pasitikėjimą. 1539 m. Geranainyse Stanislovas Komorovskis, kaip Utenos klebonas, Vilniaus vyskupijos dvasininkas, viešasis apaštalinų įgaliojimų notaras, ypatingasis ir pagrindinis rašovas (*scriba*) testatoriaus pavedimu surašė Alberto Goštauto testamentą⁷⁶. Po A. Goštauto mirties tapo Vilniaus vaivadienės Sofijos Goštautienės raštininku⁷⁷. Manoma, kad sekuliarizavosi penktajame dešimtmetyje, perėjęs į tarnybą Žygimantui Augustui. Toliau darbavosi valdovo kanceliarijoje: 1551–1552 m. protokolavo valdovo teismo bylų medžiagą, rengė ir į knygas įrašė valdovo suteiktis, patvirtinimus ir einamuosius dokumentus⁷⁸. 1552 m. valdovas patvirtino Goštautų suteiktis Geranainių bajorams, iš kurių paminėtas Stanislovas Komorovskis: kartu su žmona Dorota Cibulska jis buvo atleistas nuo tarnybos Geranainyse už jų valdomą Kondratiškių dvarą. 1553 m. gruodį, atsidėkodamas S. Komorovskiui už ilgametę ištikimą tarnybą, o jo sutuoktinei D. Cibulskai už ištikimą tarnybą karalienei Barborai iki pat karalienės mirties, Žygimantas Augustas dovanojo jiems abiem, jų vaikams ir palikuonims Dorahavo dvarą su visa nuosavybe bei priklausiniais ir dvarą su smukle Naugarduko mieste⁷⁹. Stanislovo Komorovskio atvejis rodo platų viešojo notaro veiklos spektrą pasaulietinėje tarnyboje ir jo kompetencijų pripažinimą bei įvertinimą.

74 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 1725*.

75 VUB *paleotipai*, LKD, Nr. 2235, 2235*. Daug aktualios faktinės informacijos pateikė S. C. Rowell, žr. *Acta primae visitationis diocesis Vilnensis anno Domini 1522 peractae. Vilniaus Kapitulos archyvo Liber IIb atkūrimas*, sudarė, tekstus iš rankraščių parengė, mokslinį įvadą ir paaiškinimus parašė S. C. Rowell, Vilnius, 2015, p. XXXIII, 47 nuoroda.

76 S. C. Rowell, *op. cit.*, p. 154–158.

77 R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 310–311.

78 *Lietuvos Metrika (1551 m.). 24-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė S. Viskantaitė-Saviščevienė, Vilnius, 2023, p. IX; *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кніга № 35 (1551–1558). Кніга запісаў № 35 (копія канца XVI ст.)*, падр. А. А. Мяцельскі, Мінск, 2020.

79 R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris*, p. 311.

Dar vienas viešasis apaštalinųjų įgaliojimų notaras Jeronimas Makovieckis nuo 1551 m. yra žinomas kaip Radvilos Juodojo dvariškis, išsiųstas prižiūrėti Strasbūre studijuojančio Radvilos Našlaitėlio⁸⁰. 1560 m. ėjo Vilniaus vaivados valdoms priklausiusio Klecko vietininko pareigas⁸¹. 1562 m. spalio 5 d. dar kaip viešasis apaštalinųjų įgaliojimų notaras pasirašė karalaitės Kotrynos Jogailaitės vedybų sutarties notarinį dokumentą, nupiešdamas ir savo notarinį signetą⁸². Iš šio notaro biogramos galime spręsti, kad J. Makovieckio gyvenimas, tarnybos ir šeimos reikalai susiklostė sėkmingai, tarnaujant Radviloms Juodajam, Rudajam, Našlaitėliui, pastarojo užtarimu nemokant vadinamojo kapščinzo mokesčio už savo namą Vilniuje. Įdomu, kad stojęs į evangelikų reformatų gretas, gyvenimo pabaigoje (mirė prieš 1583 m. rugsėjo 20 d.) jis grįžo, matyt, paveiktas Radvilos Našlaitėlio sugrįžimo, į Katalikų Bažnyčią⁸³.

Atidžiau pažvelgsime į dar vieną pasitraukimo atvejį, į viešojo notaro, Punios, Mstibogovo klebono Jeronimo Kvileckio asmeninio gyvenimo pokyčius, perėjus į pasaulietinę tarnybą. Kilęs iš vidutinių lenkų bajorų⁸⁴, J. Kvileckis 1543–1544 m. tarnavęs Lucko vyskupo Jurgio Chvalčevskio notaru, vėliau karalienės Bonos notaru ir karalienės valdų administratoriumi⁸⁵. 1551 m. už ištikimą tarnybą karalienė suteikė savo raštininkui Kvileckiui žemės sklypą Punios valsčiuje⁸⁶. Nuo 1557 m. ėjo LDK izdo notaro pareigas, tuo pat metu vis dar būdamas Punios ir Mstibogovo klebonu. 1558 m. iš Žygimanto Augusto gavo privilegiją Sverdų valdai Punios valsčiuje⁸⁷. 1560 m.

80 R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris*, p. 312–313.

81 *Lietuvos Metrika (1559–1563). 40-oji Teismų bylų knyga (XVII a. pradžios kopija)*, parengė N. Šlimienė, I. Valikonytė, Vilnius, 2015, Nr. 110.

82 AGAD, Dział dokumentów pergaminowych, Nr. 5498.

83 R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris*, p. 313.

84 Apie Kvileckių kilmę žr. I. Lukšaitė, Andrius Volanas XVI–XVII a. Lietuvos visuomenės pertvarkos kryžkelėse, in: *Andrius Volanas. Rinktiniai raštai*, sudarė M. Ročka ir I. Lukšaitė, Vilnius, 1996, p. 28; R. Ragauskienė, *Karališkojo Birštono praeitis. Istorinė raida iki XIX a.*, Vilnius, 2004, p. 73–77.

85 *Акты Российского государства, т. 2, Акты, относящиеся к истории Западной России, вып. 2, 18-я и 32-я книги записей Литовской метрики*, Москва, 2018, Nr. II-67, p. 364–365.

86 R. Leonavičiūtė-Gecevičienė, *Bona Sforca ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: Jogailaičių dinastijos stiprinimas*, daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija H 005, Vilnius, 2021, p. 76.

87 R. Ragauskienė, *Karališkojo Birštono praeitis*, p. 73.

pabaigoje⁸⁸–1561 m. pradžioje⁸⁹ šaltiniuose pradedamas minėti jau kaip LDK išdo notaras ir Josvainių valdytojas. Nors dalyko literatūroje nemažai Jeronimo Kvileckio biografijos detalių, įvairių giminystės ryšių yra atsekta ir aptinkama rimtuose XVI a. tyrinėtojų darbuose, visgi, skaitant šio asmens testamentą, paaiškėja ir pasitvirtina keli reikšmingi gyvenimo momentai, kuriuos svarbu paminėti. Iš testament⁹⁰ sužinome, kad Jeronimas buvo vedęs kunigaikštę Eleną Borovskytę, Žemaitijos valdžios elitui priklausiusio kunigaikščio Jurgio Borovskio dukterį⁹¹, ir vaikų susilaukė, cituojant patį testatorių, *z malženstva svetogo*⁹². Iš testament⁹⁰ teksto paaiškėja, kad surašymo metu, 1571 m., jo dukterys Margarita⁹³ ir Elžbieta buvo dar nepilnametės, o žmona Elena jau mirusi, todėl dukterims testamentu paskirti globėjai ir egzекutoriai, turėję pasirūpinti savo globotinių luomui deramomis gyvenimo sąlygomis, geru išsilavinimu ir, laikui atėjus, jų santuokos reikalais. Testamente pabrėžta, kad globa turi vykti taip, kaip numatyta Lietuvos Statute. Matome, kad dukterų globėjais parinkti asmenys iš artimos aplinkos: karaliaus notaras, LDK monetų prefektas Albertas Pšetockis ir testatoriaus seserėnas Vilniaus vaivados sekretorius Andrius Volanas. Globėjų pasirinkime galima išvelgti kilmės, einamų pareigų ir giminystės ryšių įtaką. Su A. Pšetockiu galėjo sieti

- 88 1560 12 25 datuotame dokumente J. Kvileckis paminėtas kaip LDK išdo notaras ir Josvainių valdytojas, žr. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, Mikrofilmų kolekcija, Lietuvos Metrika, Nr. 41, l. 186r–186v.
- 89 Dar 1561 01 24 LDK kanceliarijoje vadinamas (iš inercijos?) kunigu, išdo raštininku, Punios ir Mstibogovo klebonu, o vasario 8 d. rašte – tik Josvainių valdytoju, žr. *Lietuvos Metrika Nr. 37 (1552–1561), Užrašymų knyga 37*, parengė D. Baronas, Vilnius, 2011, Nr. 507, 513.
- 90 D. Vilimas, *Bajoras Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemės teisme (1566–1600)*, Vilnius, 2019, p. 99 su nuoroda 235. Testamentas žinomas iš peraktavimo nuorašo Kauno žemės teismo knygoje, o testament⁹⁰ turinį pirmoji aptarė R. Ragauskienė, žr. R. Ragauskienė, *Karališkojo Birštono praėtis*, p. 74–75.
- 91 Tėvas kunigaikštis Jurgis Borovskis priklausė Žemaitijos valdžios elitui, plačiau žr. E. Saviščėvas, *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*, Vilnius, 2010, p. 306–307.
- 92 Tai verčia performuluoti teiginį apie Kvileckį kaip katalikų kunigą, gyvenusį su moterimi ir turėjusį dukterį, žr. D. Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius, 2017, p. 253.
- 93 Vėlesni Kauno žemės teismo knygoje esantys testament⁹⁰ peraktavimo įrašai nurodo, kad Jeronimo duktė Margarita mirė 1583 m. būdama ištekėjusi už Andriaus Volano brolio Jokūbo.

tarnybiniai, profesiniai ryšiai, užsimezgę turint viešųjų notarų kompetenciją ir pareigas LDK izde (J. Kvileckis), LDK monetų kalykloje (A. Pšetockis). Su Andriumi Volanu Jeronimą siejo artimi giminytės ryšiai: Andriaus motina buvo Kvileckio sesuo Sofija, ištekėjusi už Jono Volano. Dėdės rekomenduotas A. Volanas 1547 m. gavo darbą pas Radvilą Rudąjį, o studijų užsienyje metais Jeronimas teikė sūnėnui nuolatinę pagalbą reikalingoms išlaidoms padengti⁹⁴.

Tolesnis testamentu turinys nušviečia galbūt tikrąją pasitraukimo iš katalikų dvasininkų luomo priežastį. Dalyko literatūroje nebuvo vienodos nuomonės, ar Jeronimas įsitraukė į evangelikų reformatų gretas, o testamente išreikšta jo valia būti palaidotam Vilniuje, kalvinistų koplyčios sode (*u ogorode zboru vilenskogo*)⁹⁵ pagal krikščioniškas apeigas yra atsakymas, kad J. Kvileckis tapo reformatu, beje, kaip ir jo sūnėnas Andrius Volanas, kuris tyrinėtojų vadinamas Vilniaus reformatų religiniu lyderiu⁹⁶. Testatorius vykdytojams pavedė jam priklausantį sklypą (*plac*) Bernardinų gatvėje⁹⁷, pirktą iš ponios Stanisloviėnės Narbutienės, ir medieną, buvusią prie Vilnelės upės, perduoti reformatų bendruomenei, kad jos vyresnieji (vardai nenurodyti) tame sklype savo nuožiūra statytų maldos susirinkimų pastatą. Statyboms dar paskirta 300 lenkiškų auksinų, kurių kiekvienas, J. Kvileckio (kaip izdo notaro) teigimu, yra 24 kapų grašių vertės, o giminaičiams, testatoriaus valia, atimta teisė kištis į statybų procesą ir kelti klausimus dėl šios nuosavybės. Surašydamas paskutinę savo valią Jeronimas Kvileckis parodė teisingumą ir rūpestį ne tik savo mažametėmis dukterimis, svainiais, seserėnu, bet ir siekė pasirūpinti naujos evangelikų reformatų bažnyčios statybos pradžia, paliudydamas įvykusią asmeninę konversiją ir savo įsitraukimą į evangelizmą išpažįstančiųjų kilmingųjų būrį⁹⁸. Testamentą Jeronimas sudarė jau sun-

94 R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris*, p. 255.

95 Iki iškeldinimo 1574 m. evangelikų pamaldų vieta Vilniuje buvo Radvilos Juodojo įkurtoje koplyčioje Radvilų rūmuose, vadinamajame Goštauto mūrnamyje, dabartinėje Didžiojoje gatvėje netoli Šv. Jonų bažnyčios, žr. D. Pociūtė, *op. cit.*, p. 250.

96 D. Pociūtė, *op. cit.*, p. 249.

97 1581 m. paminėta kalvinų maldos namų vieta yra visai šalia Bernardinų g. – dabartinių Šv. Mykolo ir A. Volano gatvių kampas, žr. V. Drėma, *Vilniaus bažnyčios. Iš Vlodo Drėmos archyvų*, sudarė A. Lévertienė, A. Mickevičius, R. Mosiejienė, Vilnius, 2008, p. 451.

98 Dalyko literatūroje yra paminėta, kad evangelikų bendruomenei priklausę senatoriai ir didikai tuo metu rinko lėšas bažnyčios statybai, žr. D. Pociūtė, *op. cit.*, p. 250. R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris*, p. 270.

kiai sirgdamas, negalėdamas pats jo pristatyti į pilies teismą patvirtinimui ir įrašymui į knygas. Kaip teisiškai išprusęs notaras siekė, kad būtų laikomasi formalių teisinių testamentui keliamų reikalavimų „pagal LDK žemės Statutą“, todėl kvietėsi į namus tris Vilniaus pilies teismo urėdus: Vilniaus vietininką Joną Abramavičių, teisėją Martyną Juknaitį ir raštininką Joną Herciką, kuriems atvykus įteikė jau surašytą, pasirašytą ir antspauduotą testamentą. Apie viešojo notaro įgaliojimus turėjusio Jeronimo Kvileckio aukštąjį išsilavinimą ir profesionalumą byloja testamente esanti žinutė apie jo knygas: „[...] nemažai knygų – Naujojo ir Senojo Testamento šventraštis ir daktarų, tiek pasaulietiniais, tiek dvasiniais klausimais bei medicinos mokslų ir įvairių istorikų, tiek senųjų, tiek naujųjų [knygos]. Taip pat ir kitos [knygos], laisviesiems menams priklausančios.“⁹⁹

Čia aptarti atskiri pasitraukimo į pasaulietinę tarnybą atvejai liudija ne tik apie tarnybinę karjerą, bet pirmiausia apie aukštą notarų kvalifikaciją ir ištikimybę profesiniam pašaukimui veikti dėl visuotinės naudos.

Apibendrinimas. Dar XV a. pabaigoje pradėti rengti naujieji Šventosios Romos imperijos Notariato nuostatai ne tik sutvirtino Vėlyvųjų viduramžių *Ars notariae* išdėstytus teiginius, bet ir iš esmės keitė notariato statusą, skelbdami notariatą valstybės institucija. Notariato specialistų nuomone, šie 1512 m. paskelbti nuostatai yra esmingai svarbūs, kaip turintys pagrindinius profesinius šiuolaikinio lotyniškojo notariato bruožus. Toks artimumas savo ruožtu išryškina moderniosios Europos notariato tęstinumą.

Lietuvos visuomenė XVI a. pradžioje dar gyveno nevisiškai išplėto notariato sąlygomis, nes tik gavus teisę iš popiežiaus 1501 m., viešuosius notarus pradėta nominuoti Vilniaus vyskupijoje. Visą XVI a. pirmąją pusę viešojo notariato žingsniai ir plėtra buvo matomi būtent LDK vyskupijose. Tai dėsniną, žinant, kad notariatas į LDK atėjo per Bažnyčią. Pasaulietinėje valdžioje viešasis notariatas plėtojosi tiek, kiek joje dalyvavo ir bendradarbiavo vyskupijų viešieji notariatai, stodami į tarnybą valdovo, vaivadų kanceliarijose. XVI a. pirmojoje pusėje galima matyti ir viešųjų notarų pasaulėjimo tendenciją – jie pereidavo vien į pasaulietinę tarnybą, pasitraukę iš dvasininkų luomo ar (ir) tapę reformacijos šalininkais. Lygia greta nuo XV a. pabaigos Lietuvoje, kaip

99 R. Ragauskienė, *Karališkojo Birštono praeitis*, p. 75.

ir Lenkijoje, didėjo viešųjų apaštalinių įgaliojimų notarų skaičius, deklaruojantis popiežiaus valdžiai teikiamą pirmenybę. Manome, kad 1512 m. Notariato nuostatai galėjo turėti poveikio (atvirkštinio?) tolesnei LDK notariato raidai, pirmiausia iškeldami politinio lojalumo ir asmeninio apsisprendimo klausimus, kuriai aukščiausiai valdžiai paklusti, popiežiaus ar imperatoriaus, bažnytinei ar pasaulietinei.

Tyrimo metu pripažiname, kad Pirmajame ir Antrajame Lietuvos Statutuose būtent per viešuosius notarus, dalyvavusius rengiant Statutus, galėjo pasireikšti ne tik dalinis Notariato nuostatų poveikis: jų dėka radosi ir su romėnų teise susiję Statutų straipsniai. Lotynų kalbos kaip naujųjų teismų rašto kalbos eliminavimas Antrajame Statute buvo lotyniškajam notariatui ne į naudą ir stiprus iššūkis patiems viešiesiems notarams bei tolesnei notariato plėtrai LDK. Naujasis Statutas tapo nauja galimybe formuotis pasaulietiniam notariatui, kaip teisinei institucijai, tačiau tam reikėjo laiko, politinių valdžios sprendimų, kvalifikuotų specialistų ir visuomenės pasirengimo priimti ir pasitikėti.

Notaries Public of Grand Duchy of Lithuania at the Crossroads of Sixteenth Century: From the Imperial Notary Ordinance of 1512 to the Second Statute of Lithuania

INGA ILARIENĖ

Keywords: Imperial Notary Ordinance of 1512, Notaries public of Grand Duchy of Lithuania, *Ars notariae*, the First Statute of Lithuania, the Second Statute of Lithuania, Latin language, Ruthenian language.

Summary. The Imperial Notary Ordinance, which began being written in the late fifteenth century, not only further cemented the statements set forth in *Ars notariae*, but also fundamentally transformed the status of notariat, declaring the notariat a governmental institution. According to the opinion of Notariat experts, this Ordinance that was declared in 1512 is fundamental for having the main professional characteristics of the contemporary Latin notariat. This similarity also outlines the continuity of modern European notariat.

Lithuanian society in the beginning of the sixteenth century lived with a notariat that was not fully developed, since, only after receiving the right from the Pope in 1501, public notaries began being nominated in the Vilnius diocese. During the first half of the sixteenth century, the development of notariat was visible particularly in

the dioceses of GDL. This was to be expected, knowing that the notariat was established in GDL through the Church. Notariat developed in the secular government only as much as there was cooperation with and participation of diocesan notaries public, by serving in the office of a ruler or a voivod. We can observe a tendency in the beginning of the sixteenth century of secularization of the notaries public – they would switch to service in a purely secular office after leaving the clergy and/or becoming supporters of the Reformation. At the same time, similarly to Poland, in the later half of fifteenth century and onwards, Lithuania saw the rise of notaries with apostolic mandate, which declared the primacy of the Pope's rule. We think, that the Notary Ordinance of 1512, could have had impact (negative?) to the further development of GDL notariat. Firstly by raising the questions of political loyalty and personal choice in regards to which highest authority to obey – the Pope's or the emperor's, ecclesiastical or secular.

During research we acknowledge that both the First and the Second Statutes of Lithuania could have been partially influenced by the Notary Ordinance by notaries public participating in their conception. Thanks to them, articles regarding the Roman law have been created. The removal of Latin language as the written language of the courts by the Second Statute was not beneficial to the Roman notariat and a serious challenge to the notaries public and to the further development of notariat in GDL. The New Statute became an opportunity for the secular notariat to form as a legal institute. However, for it to happen there had to be further political decisions in support of it, there had to have been the right conditions and enough time to prepare qualified specialists and for the society to be prepared to trust those specialists.